

УДК 631.11

ОЦІНКА СТІЙКОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК СКЛАДНОЇ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

*П. Березівський, д. е. н., професор,
Л. Войнича, старший викладач
Львівський національний аграрний університет*

Березівський П., Войнича Л. Оцінка стійкості особистих селянських господарств як складної соціоекономічної системи

Розглянуто сутність категорії “стійкість” в теорії систем та визначено можливості застосування цього терміна стосовно особистих селянських господарств як складної соціоекономічної системи.

Ключові слова: особисті селянські господарства, соціоекономічна система, стійкість функціонування, розвиток.

Berezivskiy P., Voinycha L. Estimation of stability of personal peasant economies as a difficult social and economic system

Essence of category of “stability” is considered according to the theory of the systems and possibility of application of this term in relation to personal peasant economies as a difficult social and economic system.

Key words: personal peasant economies, social and economic system, stability of functioning, development.

Березивский П., Войнича Л. Оценка устойчивости личных крестьянских хозяйств как сложной социальноэкономической системы

Рассматривается сущность категории “устойчивость” в теории систем и устанавливаются возможности использования выделенного показателя относительно личных крестьянских хозяйств как сложной социальноэкономической системы.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції формування, розвитку і трансформації економічних систем як мікро-, так і макrorівня є достатньо суперечливими. Різноманітність та різноспрямованість їх еволюційних векторів призводять до погіршення прогнозованості економічних явищ. У науковому ж сенсі проблема розвитку господарських систем здебільшого розглядається з погляду можливості вироблення адекватних підходів до управління економікою як динамічною системою.

Системність функціонування економічної структури насамперед пов'язана з тим, що будь-яка діяльність людини є системною, а важливою ознакою системності є структурованість, взаємний зв'язок складних елементів, підлеглість, підпорядкованість організації всієї системи певній меті. Особливо цікавими з погляду економіки є

визначення системи як засобу досягнення мети, оскільки цей момент є визначальним у створенні системи. Також систему визначають як сукупність структурно впорядкованої множини елементів з адаптивною реорганізацією, оскільки економічні системи здатні змінювати свою структуру залежно від конкретних обставин [1, с. 83-90].

В умовах економічної кризи у реальній економіці та фінансовій системі України набувають особливої актуальності дослідження, спрямовані на пошук шляхів забезпечення стійкості економічних систем різних рівнів. За цих умов особливої уваги заслуговують особисті селянські господарства, що є найбільш поширеною формою господарювання на селі та володіють більшою спроможністю вижити в період економічної кризи. На території України саме трудова діяльність особистих

селянських господарств відіграє важливу роль у стійкому створенні продо-вольчих ресурсів. Тому сьогодні важливими є питання дослідження стійкості функціонування особистих селянських господарств у поточний період часу, а також створення можливостей для їх розвитку на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку особистих селянських господарств присвячені праці таких вітчизняних економістів-аграрників: В. Г. Андрійчука, П. С. Березівського, О. А. Біттера, П. І. Гайдуцького, С. І. Дем'яненка, М. Й. Ма-ліка, В. Я. Меселя-Веселяка, О. М. Онищенко, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, Г. В. Черевка, Л. О. Шепотько, Т. О. Шматковської, М. Г. Шульського, В. В. Юрчишина та ін. Ці вчені глибоко вивчали закономірності становлення й розвитку особистих селянських господарств, обґрунтовували пропозиції з удосконалення організаційно-економічного механізму їх функціонування. Але певною мірою поза увагою залишалася така характеристика діяльності цих господарств, як їхня стійкість, тобто стійкість особистих селянських господарств як відкритої соціоекономічної системи.

Теорія стійкості систем сьогодні достатньо розвинена і представлена роботами таких вчених, як В. Арнольд, Д. Джозеф, Ж. Йосс, М. Моїсеєв, А. Орлов, В. Острейковський та ін. Останніми десятиліттями проблемами механізму стійкості стосовно мікроекономічних систем активно займалися такі учені-економісти: О. Василенко, Д. Городинська, В. Іванов, А. Кузнецов, Є. Кучерова, Л. Мельник, М. Морішима, І. Омельченко, О. По-номаренко, О. Раєвнева, Л. Родіонова, В. Самуляк, А. Севастьянов, В. Семенов. Проаналізувавши існуючі наукові підходи до трактування поняття економічної стійкості, можна зробити висновок, що найчастіше вона розглядається як динамічна категорія, що включає стійкість функціонування та стійкість розвитку підприємства стосовно заданих цілей. Поняття стійкого функціонування і розвитку тісно пов'язане з такими явищами, як здатність до самозбереження, протистояння негативним впливам, адаптація, гнучкість та потенціал підприємства. Вважається, що стійкість

системи залежить від її здатності реагувати на вплив зовнішнього середовища, а також від стабільності самої системи, що визначається її внутрішніми чинниками [2]. Під час оцінювання стійкості економічної системи науковці виходять також із положень концепції сталого розвитку ("sustainable development"), за якого економічні, екологічні та соціальні цілі урівноважуються та інтегруються [3].

Варто зауважити, що визначення категорії стійкості в економічній літературі є дещо суперечливим. Стійкість економічної системи розглядається з позицій можливого негативного впливу на неї, у той час як об'єктивна здатність системи протидіяти позитивним впливам просто ігнорується, що є суттєвою науковою проблемою, яка породжує неузгодженість об'єктивної сутності категорії стійкості та її трактування. Синиця Л. В. вважає: "якщо здатність системи в певному короткостроковому періоді протидіяти певним впливам та підтримувати певні параметри функціонування в оптимальних межах є позитивним моментом, то схильність стійкої системи до консерватизму та нівелювання зовнішніх впливів незалежно від характеру та напряму дії в рамках еволюційних процесів є достатньо негативним наслідком стійкості" [4, с. 46-90]. Крім того, категорія стійкості передбачає стабільність або сталість параметрів функціонування системи, що унеможлиблює досягнення певних граничних показників. А це у свою чергу унеможлиблює виникнення ключових моментів еволюції – точок "біфуркації" [5, с. 142-143]. Також варто зазначити, що, досліджуючи поняття економічної стійкості, науковці часто не враховують моменти, пов'язані з розміром самої організації, її позиціями на ринку, впливом економічного поля локального ринкового середовища та внутрішніх впливів, недосконалістю інституціонального середовища.

Виклад основного матеріалу. В економічній теорії поняття стійкості вперше почало використовуватись у другій половині XIX – першій половині XX ст. в теорії стійкості дрібного селянського господарства, відповідно до якої дрібне виробництво в сільському господарстві мало переваги над великим, оскільки було більш життєздатним і стійким. Такі відомі вчені, як Н. Туган-Барановський,

П. Струве, С. Булгаков, обґрунтували теорію “стійкості дрібних селянських господарств” тим, що у прагненні до більш ефективного використання своїх ресурсів вони роблять справу більш старанно, працюють й ощадливо і тому виготовляють товари з меншими, ніж в інших селянських господарствах, витратами [6, с. 29-30]. Чайнов О. В. наголошував, що у розв’язанні проблеми переваг великої та дрібної форм господарства не можна обмежуватися тільки кількісним зіставленням їх показників – протиставляти потрібно “не кількість іншої кількості, а різні кількості одну одній”. Іншими словами, “йшлося не про боротьбу великої та дрібної форм виробництва у сільському господарстві, а про порівняну живучість та стійкість капіталістичного рільництва, що ґрунтується на найменшій праці, з одного боку, та сімейного трудового господарства, якісно відмінно від першого як за власною структурою, так навіть і за основним розумінням вигідності господарчих починань, з іншого боку. Уважний розгляд питання безсумнівно засвідчував, що якісні переваги трудового господарства компенсують значною мірою його кількісну слабкість” [7, с. 9]. В умовах сьогодення однією з поширених дрібних форм господарювання на селі стали особисті селянські господарства. Науковці розглядають їх як непрогресивну форму господарювання, однак і надалі відзначають їх стійкість у створенні продовольчих ресурсів нашої держави, особливо в умовах економічної кризи.

У сучасній економічній літературі термін “стійкість” дуже відносний і допускає різні трактування залежно від поєднання з різними економічними об’єктами або категоріями: економічна стійкість взагалі (підприємства, економічної системи, господарюючого суб’єкта), стійкість розвитку, технологічна (виробнича) стійкість, фінансова, екологічна та ін. [4, с. 286-287]. Суть і поняття стійкості стосовно мікроекономічних систем (організацій) обговорювалися на конференції ООН з торгівлі і розвитку в Женеві 13 березня 1995 р. У доповіді секретаріату ЮНКТАД стійка економічна система представлена як така, що відкрито прагне до збереження всього обмеженого капіталу і (або) використовує добавки штучного капіталу для заміни ресурсів іншого виду

природного капіталу, що виснажується [8, с. 15]. Згідно з цим підходом жодна мікроекономічна система не є наразі повною мірою стійкою, про що свідчать останні кризові явища у світовій економіці.

Для уточнення поняття “стійкість” звернемось до теорії систем. Згідно з теорією систем вважається, що у відкритих системах, які постійно одержують із зовнішнього середовища від’ємну ентропію та речовину, можуть виникати стаціонарні стани нерівноваги з високим рівнем упорядкованості. Передумовою для цього є скоординована (кооперативна) поведінка підсистем, яка за певних умов може виникнути в деяких системах, віддалених від рівноваги. Досліджуючи їх сталість, шукають рішення, яке має певний фізичний сенс – стійкість відносно флуктуацій (коливань). Нестабільний стан, навпаки, характеризується зростанням флуктуацій, внаслідок чого система прагне перейти до нового стабільного стану. При цьому новий стан цілком може мати вищий рівень упорядкованості. Високому рівню організованості системи відповідає низька ентропія. Максимальна ентропія означає найнижчий рівень організованості і відповідно найвищу невпорядкованість, можливу за даних умов. З цим саме пов’язані труднощі теоретичного осягнення високоорганізованих систем, у тому числі й соціальних. Передумовою для формування упорядкованих структур у таких відкритих системах, як особисте селянське господарство, є існування певного співвідношення між виробництвом ентропії та обміном ентропією із середовищем. Іншими словами, для того, щоб у системі розпочалося формування структури, віддача ентропії повинна перевищувати певне критичне значення. Це означає, що самоорганізація не є універсальною властивістю матерії, а існує лише за певних внутрішніх та зовнішніх умов [6, с. 112-122]. Водночас найстійкішою є саме складна система, оскільки в ній зміна параметрів лише одного з компонентів не призводить до зміни всіх інших і виходу системи з рівноваги. Відповідно складність системи зумовлюється кількістю флуктуацій, яких вона зазнала в певний період часу. Тому системи, які тривалий час зазнавали еволюційного розвитку, не змінюючи свого стану, є досить стійкими. Прикладом таких

систем можуть бути селянські господарства. Однак у сучасних умовах особисті селянські господарства варто зарахувати до чутливих до відхилень систем, що швидко реагують на зміни зовнішнього середовища.

Отже, на основі проведеного аналізу під стійкістю особистих селянських господарств ми розуміємо їхню здатність зберігати стабільність, або сталість свого функціонування та розвитку. Відносячи такі господарства до складних соціоекономічних систем, вважаємо, що вони здатні до флуктуацій (коливань), у результаті яких система прагне перейти до нового стабільного стану. Їх властивістю є високий рівень самоорганізації. Водночас на їх розвиток справляють обмежувальний вплив демографічні, економічні та соціальні чинники. Особисті селянські господарства є чутливими до змін у зовнішньому соціально-економічному середовищі системами і швидко реагують на ці зміни. Незважаючи на поширене твердження, що системи, які тривалий час зазнавали еволюційного розвитку та не змінювали свого функціонального стану, є стійкими, особисті селянські господарства ми не можемо вважати такими.

Особисте селянське господарство, як відкрита соціоекономічна система, існує в деякому середовищі, яке умовно поділяють на зовнішнє та внутрішнє. При цьому зовнішнє середовище розглядається як зовнішнє середовище прямої дії (так зване мікрооточення) і зовнішнє середовище непрямої дії (так зване макрооточення). До чинників зовнішнього середовища, які прямо впливають на результати роботи особистого селянського господарства, можна зарахувати державу, постачальників, покупців, конкурентів (сусідів). До непрямих чинників зовнішнього середовища належать: економічні, екологічні, соціо-культурні, демографічні, правові, інновації. Зміна параметрів внутрішнього середовища відбувається під дією зовнішнього середовища. До чинників внутрішнього середовища належать: кількість членів родини, її статево-віковий склад, спосіб життя і рівень здоров'я, ступінь працелюбності та підприємливості, матеріальні, земельні ресурси. При цьому функціонування особистих селянських господарств як соціоекономічної системи

спрямоване на досягнення таких цілей: задоволення економічних інтересів членів особистих селянських господарств, зокрема самозабезпечення продуктами харчування, набуття економічної незалежності за рахунок сільськогосподарського виробництва; досягнення соціальних цілей членів господарства за рахунок отримання від функціонування сільськогосподарського виробництва доходів; забезпечення самозайнятості. Загалом, використовуючи системний підхід до аналізу внутрішнього середовища особистих селянських господарств, доцільно було б трактувати його як виробничий потенціал. Тобто це наявні матеріальні, земельні, трудові, фінансові ресурси, що можуть бути спрямовані на досягнення визначених цілей.

Функціонування такої динамічної системи, як особисте селянське господарство, зручно описати системою диференціальних рівнянь, які відтворюють зміну станів системи (першу похідну) як функцію від стану системи та її параметрів [6, с. 124]:

$$x_i = f_i(x_1, x_2, \dots, x_n; k_1, k_2, \dots, k_m), i=1, 2, \dots, n.$$

У цій системі x_i означає змінну стану системи, відому також як фазова змінна (фаза означає стан системи), внутрішня, або ендогенна, змінна. Набір з n таких змінних $\{x_i\}$, $i=1, \dots, n$ визначає стан системи. Наприклад, розміри наділеної площі, кількість осіб працездатного віку, поголів'я худоби, що визначають стан особистого селянського господарства. Набір зі змінних $\{k_j\}$, $j = 1, \dots, m$ визначає параметри системи, відомі як керівні, зовнішні, або екзогенні. Вони відображають вплив певних фіксованих чинників, наприклад кон'юнктури цін, рівня безробіття, рівня пенсійного забезпечення тощо. Через вплив зовнішнього середовища, а саме соціо-альних зрушень, науково-технічного прогресу, у соціоекономічних системах виникають різні критичні ситуації, що призводять до зміни параметрів, тобто вони стають нестійкими. Таким чином, у поточний період часу проявом нестійкості особистих селянських господарств є відмова від ведення даного господарства як такого та помітні темпи згорання сільськогосподарського виробництва в них, особливо галузей тваринництва. В умовах покращання ситуації в інших сферах зайнятості, зростання інтенсивності трудової

міграції сільські жителі поступово втрачають внутрішні стимули і мотивацію щодо розвитку своїх господарств. Цьому сприяють також демографічна, економічна криза.

Варто наголосити ще й на тому, що стійкість особистих селянських господарств залежить від стійкості соціоекономічної системи вищого порядку, від села. У депресивних селах, очевидно, важче підтримувати стійкість особистих селянських господарств.

Таким чином, розвиток села, сільських територій безпосередньо впливає на стійкість особистого селянського господарства і навпаки. За таких умов нестійкість особистих селянських господарств має доволі негативні наслідки та сприяє зниженню ступеня продовольчої безпеки держави.

Висновки. Отже, під стійкістю особистих селянських господарств треба розуміти їхню здатність зберігати стабільність, або сталість, свого функціонування та розвитку. Селянські

господарства, як складна соціо-економічна система, здатні до самоорганізації, за якої система переходить до нового стабільного стану. Прикладом такої самоорганізації є правове визнання особистих селянських господарств. Однак її обмеженнями виступають насамперед демографічні, економічні та соціальні чинники. Особисті селянські господарства в сучасних умовах здатні до флуктуацій (коливань), що спричинені змінами в зовнішньому та внутрішньому середовищах.

Отже, особисті селянські господарства ми відносимо до нестійкої соціоекономічної системи, яка швидко реагує на зміни зовнішнього середовища, що на етапі досить низького рівня соціально-економічної активності сільського населення є доволі негативним явищем. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у розробці практично придатних інструментів забезпечення стійкості особистих селянських господарств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Ареф'єва О.В. Економічна стійкість підприємства : сутність, складові та заходи з її забезпечення / О. В. Ареф'єва, Д. М. Городянська // *Актуальні проблеми економіки*. – 2008. – № 8. – С. 83–90.
2. Кузькін Є. Ю. Обґрунтування взаємозв'язку стійкості та стабільності економічних систем промислових підприємств у контексті їх адаптації до зовнішнього середовища [Електронний ресурс] / Є. Ю. Кузькін.. – Режим доступу : http://eprints.kname.edu.ua/16756/1/240-244_Кузькін_ЄЮ.pdf.
3. Фецуур Р. В. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису [Електронний ресурс] / Р. В. Фецуур, Х. С. Баранівська. – Режим доступу : <http://vlr.com.ua/node/5812>.
4. Синиця Л. В. Оцінка стійкості підприємства : монографія / Л. В. Синиця. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 184 с.
5. Сталій розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : навч. посіб. / [Н. В. Караєва, Р. В. Корпан та ін.] ; за заг. ред. І. В. Недіна. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – 384 с.
6. Святець Ю. А. Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу) : монографія / Ю. А. Святець. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 216 с.
7. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство / А. В. Чаянов. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
8. Мороз О. В. Економічна ідентифікація параметрів стійкості та ризикованості функціонування господарських систем : монографія / О. В. Мороз, А. О. Свентух. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 168 с.

